

فصلنامه دانش انتظامی سمنان ، دوره یازدهم ، شماره چهل و دوم ، زمستان ۱۴۰۰

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۱۱/۰۸

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۱۱/۲۹

صفحات: ۱۲۷ - ۱۰۳

انتقال اطلاعات و نقض امنیت ملی با بکارگیری پهپاد جاسوسی؛ از نگاه حقوق بین الملل

نویسندگان :

محمود گلستانی^۱، مسعود مظاهری^{۲*}

چکیده

مقاله حاضر از نگاه حقوق بین‌الملل به بررسی نقض امنیت ملی از طریق قدرت نرم افزارانه‌ی پهپادهای جاسوسی پرداخته است. همانطور که اصل آزادی اطلاعات و حق دسترسی به آن از اهمیت بسیاری برخوردار است، دیگر اصول حقوق بین‌الملل مانند: حاکمیت و تمامیت ارضی، امنیت و استقلال کشورها و... نیز از این اهمیت برخوردار هستند و به همان میزان که حقوق بین‌الملل حامی آزادی اطلاعات است، حامی حاکمیت و استقلال کشورها هم هست. لذا اگر مسئله‌ای موجب نقض حریم قلمرو سرزمینی کشورها گردد از دیدگاه حقوق بین‌الملل مذموم تلقی و ناقض قواعد بین‌المللی محسوب می‌گردد. حال اگر کشوری به بهانه آزادی اطلاعات با بکارگیری پهپاد جاسوسی اقدام به اخذ اطلاعات از محدوده‌ی جغرافیایی کشور دیگری نماید، تحت عنوان اقدام به جاسوسی مرتکب نقض قواعد بین‌المللی شده و می‌بایست پاسخگو باشد. مطالعه حاضر با هدف بیان ابعاد نقض قوانین بین‌المللی ناظر بر آزادی اطلاعات توسط پهپادهای جاسوسی با روش توصیفی- تحلیلی و با استفاده از ابزار "کتابخانه‌ایی" و "اسنادی"، گردآوری شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد کسب رضایت کشورها برای ورود به مرز آن‌ها امری بی‌بدیل بوده و در صورت ورود پهپاد جاسوسی بدون اجازه به مرزهای یک کشور و انجام اقدامات سایبری در راستای قدرت نرم، وصف نقض حاکمیت و تمامیت ارضی را پیدا می‌کند. بنابراین جمع‌آوری اطلاعات از طریق ورود به محدوده‌ی هوایی یک سرزمین به منزله‌ی تجاوز به قلمرو سرزمینی و نقض امنیت ملی و حاکمیت سیاسی آن کشور بوده متعاقباً نقض حقوق بین‌الملل محسوب می‌گردد که با مجازات‌های پیش‌بینی شده در حقوق بین‌الملل همراه است.

واژگان کلیدی: قدرت نرم؛ قدرت سخت؛ امنیت ملی؛ انتقال اطلاعات؛ جاسوسی

۱: دکتری حقوق بین‌الملل عمومی، مدرس دانشکده حقوق دانشگاه دامغان- m22@golestani.com

۲: گروه حقوق و علوم سیاسی، دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان- mas_mazaheri@yahoo.com

۱- مقدمه

هر چه بشر در عرصه دستیابی به اطلاعات بیشتر تلاش می‌نماید، تولید و بکارگیری ابزارهای مختلف برای تحقق این هدف نیز رشد و توسعه پیدا می‌کند. از زمان ساخت اولین وسیله‌ی پروازی دست بشر در سال ۱۹۱۶ میلادی، مهندسان این حوزه بدنبال آن بودند که هواپیمایی بسازند تا بدون به خطر انداختن جان خلبان و احیاناً از دست دادن نیروی انسانی، امکان اجرای عملیات شناسایی و انتقال اطلاعات یا قابلیت حمل سلاح به منظور عملیات تهاجمی برای بمباران مناطق دشمن را داشته باشد. به همین منظور از سال ۱۹۷۰ میلادی طراحی و ساخت هواپیماهای بدون سرنشین ۱ یا پهپاد ۲ که قابلیت حمل دوربین و امکان انجام عملیات‌های شناسایی و اخذ تصویر و فیلم هوایی از مناطق مختلف را داشته باشد، توسط کشورهای آمریکا و رژیم صهیونیستی آغاز گردید. امروزه با افزایش تقاضا و ساخت انواع پهپاد، طیف کاربرد آن‌ها نیز بسیار گسترده شده است. پهپادها در کاربردهای نظامی، صنعتی، کشاورزی و تفریحی مورد استفاده قرار می‌گیرند به طور مثال در بخش نظامی از این نوع پرنده‌های بدون سرنشین برای عملیات شناسایی و جاسوسی، ردگیری موشک‌ها، عملیات امداد و نجات، انهدام پایگاه‌های دشمن، حمل سلاح و... استفاده می‌شود که کلیه‌ی این پهپادها به نوبه‌ی خود اطلاعاتی را کسب و منتقل می‌کنند. از آنجائی که همواره حقوق بین‌الملل از حامیان جدی آزادی اطلاعات و حق دسترسی به آن بوده است در یکی از مهمترین شاخه‌های حقوق بین‌الملل که همانا حقوق بشر می‌باشد، جایگاه ویژه‌ای به این امر اختصاص داده است. اما اینکه دسترسی به اطلاعات و انتقال آن از چه طریقی و با استفاده از چه ابزاری و حتی با چه محتوایی محقق گردد نیز از مسائلی است که از منظر حقوق بین‌الملل پنهان نمانده و در قالب محدودیت‌های آزادی اطلاعات مورد تاکید اسناد و قوانین بین‌المللی قرار گرفته است. از جمله مهمترین موضوعاتی که برای حفظ آن لازم است آزادی اطلاعات محدود و مورد کنترل واقع گردد، احترام به اصل حاکمیت کشورها و تمامیت ارضی آن‌ها می‌باشد. این در

۱. Unmanned aerial vehicle (UAV)

۲ با توجه به تعریفی که از سوی وزارت دفاع کشور آمریکا ارائه شده است: هواپیمای بدون سرنشین یا پهپاد هواپیمایی می‌باشد که هدایت آن بدون دخالت مستقیم انسان از راه دور و یا به صورت خودکار انجام می‌گیرد (Valavanis, 2015:44) و با استفاده از تکنولوژی پیشرفته الکترونیکی و ایروودینامیکی این هواپیماها در مسیر مشخص به پرواز در می‌آیند. بدین ترتیب این وسیله‌های پرنده را می‌توان با به روش کنترل از راه دور و یا با بکارگیری برنامه‌های پیش پروازی و سامانه‌های خودکار هدایت نمود.

حالیست که در عصر حاضر کشورها با توسل به اصل آزادی اطلاعات سعی در به دست آوردن اطلاعات گوناگون از یکدیگر می‌نمایند که این موضوع در حقوق بین‌الملل در چهارچوب قواعد و مقررات مشخصی به عنوان جاسوسی شناخته می‌شود. در جاسوسی مدرن با بکارگیری ابزارهای الکترونیکی و تجهیزات نوین که یکی از مهمترین و پرکاربردترین آن‌ها هواپیماهای بدون سرنشین می‌باشد شاهد آن هستیم که برخی کشورها برای کسب اطلاعات، حریم جغرافیایی دیگر کشورها را نادیده گرفته و موجب نقض تمامیت ارضی آن‌ها می‌شوند.

اهمیت پژوهش حاضر در آن است که الثفات درست به مسئله‌ی آزادی اطلاعات و حاکمیت کشورها به عنوان اصول پذیرفته شده در عرصه‌ی حقوق و روابط بین‌الملل می‌تواند حدود و چگونگی بکارگیری ابزارهای نوین انتقال اطلاعات را مشخص نماید و چه بسا باعث وضع قوانین و مقررات جامع‌تری برای بکارگیری این ابزارها شود. لذا ضرورت پژوهش ایجاب می‌نماید همانطور که در اوایل قرن بیستم فعالیت کشورهای اروپایی در ارتباط با هواپیماهای سرنشین‌دار منجر به شکل‌گیری کنوانسیون شیکاگو در سال ۱۹۴۵ میلادی شد، مسئله‌ی بکارگیری پهپادها خصوصاً در امر کسب اطلاعات و جاسوسی نیز در حقوق بین‌الملل مورد توجه بیش از پیش قرار گیرد و علی‌رغم تبیین مقررات بکارگیری آن‌ها، محدودیت‌ها و مجازات‌های همراه با ضمانات اجرای مناسب تدبیر گردد. سؤالی که تلاش شده است در پژوهش حاضر به آن پاسخ داده شود، این است که آیا کشورها به منظور جمع‌آوری اطلاعات اجازه‌ی بکارگیری هواپیماهای بدون سرنشین برای ورود به محدوده‌ی جغرافیایی دیگر کشورها را دارند؟ و اگر پهپادهای جاسوسی یک کشور مرتکب نقض حریم هوایی دیگر کشورها شوند چه پیامدهایی را برای کشور ناقض اصول حقوق بین‌الملل (احترام به حاکمیت و تمامیت ارضی کشورها) به همراه دارد؟ در پاسخ، این فرضیه مطرح است که به دلیل خلاءهای موجود در حقوق بین‌الملل و البته نبود ضمانت اجرای کافی است که برخی کشورها به خود اجازه می‌دهند به بهانه‌ی آزادی اطلاعات و حق دسترسی به آن، پهپادهای جاسوسی خود را بدون کسب رضایت و اجازه‌ی قبلی به سرزمین دیگر کشورها وارد نموده و اقدام به جمع‌آوری اطلاعات بنمایند.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش:

در ساله‌های اخیر هواپیماهای بدون سرنشین تاثیرات فراوانی بر ارتقاء فرایند و کیفیت جاسوسی گذاشته‌اند به نحوی که اگر قبلاً افرادی متخصص پرورش داده می‌شدند تا با حضور در مکانی مشخص و با بکارگیری تجهیزات و ادوات خاص اقدام به جاسوسی نمایند ولی اکنون افرادی متخصص پرورش داده می‌شوند تا با هدایت و کنترل پهپادها از راه دور به کسب اطلاعات اقدام نمایند. بکارگیری پهپادها با این هدف، در شرایطی که وضعیت روابط میان کشورها به دو زمان صلح و یا مخاصمه تقسیم می‌شود قابل بررسی است. تبعاً در این دو وضعیت، نوع روابطی که میان دو یا چند کشور حاکم می‌گردد با هم تفاوت‌های چشم‌گیری دارد. اما یکی از مشابهت‌هایی که در این دو وضعیت به چشم می‌خورد مسئله‌ی جاسوسی و اخذ اطلاعات از وضعیت یکدیگر است. جاسوسی پدیده‌ای است که کشورها نه تنها در زمان جنگ بلکه در زمان صلح نیز با مقاصد مختلف سیاسی، اقتصادی، صنعتی، نظامی و غیره نسبت به یکدیگر اعمال می‌نمایند. هر چند در عصر حاضر هیچ کشوری بروز جنگ را به صلاح خود نمی‌داند، اما اهمیت حفظ آمادگی منجر شده است تا کشورها با سطح توانایی متفاوت از نظر قدرت اقتصادی و یا سیاسی، در زمان صلح نیز در صدد آن بر آیند تا توان نظامی و دفاعی خود را برای حملات احتمالی کشورهای متخاصم آماده نمایند. در راستای ایجاد این آمادگی، لازم است کشورها از یکدیگر اطلاعات کافی داشته باشند. اطلاعاتی که به آن‌ها بازخورد مناسبی از وضعیت داخلی و توان کشورهای مقابل از حیث قدرت لجستیک و نظامی و حتی اقتصادی و جغرافیایی می‌دهد. بنابراین بهره‌مندی از تکنولوژی‌های نوین در عرصه‌ی جاسوسی و کسب اطلاعات و اخبار می‌تواند موضعی راهبردی را ایجاد نماید تا کشورها بتوانند با تکیه بر ابزارهای جاسوسی کسب اطلاعات نمایند و در نتیجه وضعیت حاکم را به نفع خود تغییر دهند. با بررسی پژوهش‌های انجام شده مشخص گردید تاکنون در خصوص موضوع مقاله‌ی حاضر، پژوهش مستقلی صورت نگرفته است اما پژوهش‌هایی که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرند به موضوع تحقیق نزدیک می‌باشند.

۱. آجیلی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهش خود تحت عنوان " بررسی جایگاه پهپاد در حقوق بین‌الملل " از پهپادهای مسلح به عنوان سلاح خودکار و خودگردان صحبت نموده‌اند و اینکه بکارگیری پهپاد به عنوان سلاح تابع کدام قواعد بین‌المللی است را مورد بررسی قرار داده است.

۲. نورمحمدی و اسماعیلی (۱۳۹۹) در پژوهش خود تحت عنوان "پهپادهای مسلح؛ چالشی نوین برای امنیت بین المللی و منطقه‌ای" به بررسی پیامدهای گسترش و بکارگیری پهپادهای مسلح بر امنیت بین‌المللی پرداخته است. این تأثیرات در دو سطح ظهور تهدیدهای نوین بین‌المللی و تأثیر بر ظرفیت کنش‌گران دولتی/غیر دولتی مورد بحث قرار گرفته‌اند.

۴. مکرمی قرطاول و رنجیریان (۱۳۹۶) در پژوهش خود تحت عنوان "نقض حریم هوایی کشورها از طریق پهپادهای آمریکایی (مطالعه موردی: پاکستان)" به بیان حملات هواپیماهای بدون سرنشین آمریکایی به برخی از کشورهای اسلامی خصوصاً پاکستان و کشتن تعداد زیادی از مردم آن کشورها پرداخته و ابعاد مختلف موضوع را بررسی قرار داده و تجزیه و تحلیل نموده است.

۵. ضیائی و محمدی مطلق (۱۳۹۳) در مقاله‌ی خود تحت عنوان "ورود پهپادهای جاسوسی به قلمرو هوایی ایران از منظر حقوق بین‌الملل" به ورود هواپیماهای بدون سرنشین جاسوسی به حریم هوایی جمهوری اسلامی ایران پرداخته به و تعارض این اقدام با قوانین و اصول بین‌المللی از جمله اصل منع مداخله در امور داخلی و ممنوعیت جاسوسی در قلمرو هوایی اشاره نموده است.

۶. زارع و قره باغی (۱۳۹۴) در مقاله‌ی خود تحت عنوان "تعارض میان جاسوسی و آزادی اطلاعات از منظر حقوق بین‌الملل بشر" به بحث جاسوسی در پرتو حقوق بشر در شرایطی که گاهی کشورها برای جلوگیری از جاسوسی حقوق بشر را نادیده می‌گیرند و گاهی نیز برخی افراد در لوای حقوق بشر به جاسوسی می‌پردازند پرداخته است.

تبیین مفاهیم اساسی پژوهش:

مفهوم اطلاعات و آزادی دسترسی به آن

واژه اطلاعات در فارسی متداول به معنای اخبار، معلومات و دانستنی‌ها است که هر یک دارای مفاهیم و مصادیق متعددی هستند. این واژه برای نخستین بار در دوره پیش از جنگ جهانی دوم، در جامعه ملل مطرح شده بود. با وجود این تفاوت در نظرات، آزادی اطلاعات به همراه خود محصولی را دارد تحت عنوان حق دسترسی به اطلاعات. مطابق اسناد بین‌المللی اطلاعات را می‌توان به دو دسته‌ی عموماً در دسترس و نگهداری شده توسط نهادهای حکومتی

تقسیم نمود (کدخدایی، حاجی‌ملا، ۱۳۹۳: ۵۳۸). این دسته‌بندی را در واقع می‌توان تمایزی برای اطلاعات سری و اطلاعات عادی بیان نمود که دسترسی بر مبنای کاربر تعریف شده است. برای درک بیشتر این تقسیم‌بندی از مفهوم آزادی اطلاعات، همانطور که گفته شد باید به درجه‌ی اهمیت و محرمانگی آن توجه گردد. در راستای آزادی اطلاعات و حق دسترسی به آن، دسته از اطلاعاتی که نه تنها ممکن است موجب تحولات مثبت در حکومت‌ها گردد بلکه می‌تواند راهی برای پیشرفت افراد آن جامعه باشد مانند آزادی و حق دسترسی به اطلاعات علمی. اما دسته‌ای از اطلاعات هستند که اگر در اختیار کشورهای دیگر و حتی افراد نااهل قرار بگیرد، ممکن است موجبات بروز مشکلات اقتصادی، صنعتی و حتی امنیتی را فراهم نماید. مانند اطلاعات مربوط به پدافندهای موشکی و یا توان لجستیکی و دفاعی در مرزهای یک کشور که دیگر کشورها در تلاشند با روش‌های مختلف از جمله جاسوسی، به اطلاعات محرمانه و امنیتی یکدیگر دست بیابند. بنابراین آزادی دسترسی و انتقال اطلاعات که یکی از نوین‌ترین و شاید پر بحث‌ترین اصول حقوق بین‌الملل است، ارتباط تنگاتنگی با مسئله‌ی جاسوسی دارد. هرچند که مسئله‌ی حقوق بشر و حمایت از جریان آزاد اطلاعات و دسترسی به اطلاعات امری فراگیر شده و دارای مقبولیت جهانی است، اما از دو منظر ممکن است آزادی اطلاعات محدود شود. یکی از جهت حمایت از حریم خصوصی و هویت انسانی افراد بشر است و دیگری از جهت حقوق حاکمیت‌ها و احترام به اصول بین‌المللی مرتبط با آن است و هر دوی آنها تخصیص دهنده‌ی آزادی اطلاعات هستند که در نظر است در این مقاله به دومین منظر از موارد یاد شده پرداخته می‌شود. همانطور که اشاره شد برخی موانع امنیتی و تهدید کننده‌ی نظم داخلی و حتی بین‌المللی برای کشورها وجود دارد که موجب گردیده دسترسی به اطلاعات محدود شود و در معارضه‌ی بین اصل آزادی اطلاعات به عنوان یکی از اصول مهم حقوق بشر در یک سو و احترام به حاکمیت دولت‌ها، تمامیت ارضی و عدم مداخله در امور داخلی کشورها به عنوان اصول پذیرفته شده‌ی حقوق بین‌الملل در سویی دیگر، این آزادی اطلاعات می‌باشد که در اولویت دوم قرار می‌گیرد. هرچند که نباید به بهانه‌ی اهمیت اصول مذکور، دسترسی به اطلاعات را منع نمود. در قواعد و مقررات بین‌المللی هم شاهد اهمیت دادن به مقوله‌ی آزادی اطلاعات و ایجاد ضوابط مرتبط با آن از حیث آزادی دسترسی و محدودیت‌های دسترسی هستیم. از جمله نهادهای که در عرصه بین‌المللی به آزادی اطلاعات پرداخته است، سازمان ملل متحد می‌باشد که برای اولین بار در سال ۱۹۴۶ میلادی طی قطعنامه شماره ۵۹ برای اولین بار آزادی اطلاعات را به رسمیت شناخت.

مجمع عمومی سازمان ملل در این قطعنامه آزادی اطلاعات را به عنوان یک حق بنیادین بشری که سنگ زیربنای همه‌ی آزادی‌ها است قلمداد نموده و سازمان ملل را وقف آن دانسته است. با اینکه در تمامی اسناد بین‌المللی علیرغم آزادی اطلاعات به محدودیت‌های آن از جمله محدودیت‌های امنیتی و حاکمیتی نیز پرداخته شده است اما امروزه کشورها در تلاش هستند با استفاده از روشهای مختلف، اطلاعاتی منتست به دیگر کشورها را در حوزه‌های گوناگون کسب و منتقل نمایند. جاسوسی یکی از روش‌های نامتعارفی است که برای کسب اطلاعات مورد استفاده قرار می‌گیرد.

مفهوم جاسوسی و جمع آوری اطلاعات

جاسوسی در گذشته به عمل بکارگیری افراد برای به کسب اطلاعات درباره نقشه‌ها، فعالیت‌ها یا منابع مورد هدف تعبیر می‌شد اما با تحولاتی که در ابزارهای جاسوسی پدید آمده است، امروزه صرفاً به بکارگیری افرادی تحت عنوان جاسوس، عمل جاسوسی اطلاق نمی‌شود. چرا که با پیشرفت فناوری‌های ارتباطی و گسترش استفاده از وسایل ارتباطی، امکان جاسوسی تسهیل شده و روش‌های آن متنوع گردیده است. برخی در تعریف جاسوسی، مخفیانه بودن عملیات را بخشی از ماهیت آن می‌پندارند و جاسوسی را به کسب اطلاعات یا انتقال اطلاعات از طریق ورود مخفیانه به مرزهای تحت کنترل و منحصر به فرد یک سازمان یا کشور تعبیر می‌کنند (رحمدل، ۱۳۹۴: ۱۷۲). گاهی برخی از کشورهایی که در سطح بین‌المللی اقدام به جاسوسی می‌کنند حتی ممکن است برای تأمین منافع کشور دیگری دست به این عمل بزنند. اگر بخواهیم از دیدگاه حقوق بین‌الملل نیز به بیان فرایندی از جاسوسی پردازیم باید گفت: جاسوسی به مجموع اقداماتی تلقی می‌شود که برای کسب اطلاعات مربوط به امور حوزه‌های نظامی و دریانوردی و حتی اقتصادی دیگر کشورها و بررسی و تفسیر این اطلاعات صورت می‌گیرد. جاسوسی را باید در دو برهه‌ی زمانی بررسی نمود. اول جاسوسی در دوران مخاصمات مسلحانه و دوم جاسوسی در دوران صلح. پذیرش مشروعیت جاسوسی در دوران مخاصمات مسلحانه و در شرایطی که دو طرف با یکدیگر در تنازع هستند امر دشواری نیست. دول متخاصم همیشه در تلاش بوده است تا به اطلاعاتی از طرف مقابل خود دسترسی پیدا نماید و هیچ مسئولیت بین‌المللی نیز بر این اقدام مترتب نیست و تا هنوز هم هیچ یک از محاکم بین‌المللی به ویژه دیوان بین‌المللی کیفری در احکام صادره درباره جاسوسی مسئولیتی برای دول متخاصم قائل نشده است. بنابراین در زمان مخاصمات مسلحانه

نیز قواعد و مقررات بین‌المللی حق متخاصمان را برای جاسوسی به منظور اخذ اطلاعات دشمن به نوعی به رسمیت شناخته‌اند. بنابراین جاسوسی متضمن هیچ‌گونه نقض حقوق بین‌الملل نیست و از لحاظ موازین حقوق بین‌الملل جرم محسوب نمی‌شود. در طول جنگ سرد، قابلیت نظارت و پایش وضعیت رقیب، از مزیت‌های راهبردی نظامی محسوب می‌شد که از طریق وسایل مختلفی از جمله هواپیماهای سرنشین دار، ماهواره‌ها و نیز هواپیماهای بدون سرنشین اولیه انجام می‌شد (نورمحمدی و اسمعیلی، ۱۳۹۹: ۹۷). اما در زمان صلح، اقدام به جاسوسی تفسیری متفاوتی به همراه دارد و در ممکن است ابتدا این استنباط می‌شود که جاسوسی در دوران صلح از این جهت که چون اقدام علیه منافع حاکمیت دولتهاست، از منظر موازین بین‌المللی پذیرفتنی نیست. البته در رابطه با ماهیت جاسوسی در زمان صلح، می‌توان به سه نظریه در میان نظریاتی که حقوق‌دانان به آن‌ها اشاره نموده‌اند رسید. عده‌ای از حقوق‌دانان جاسوسی را اساساً عملی غیر قانونی تلقی می‌نمایند، عده‌ای دیگر چنین عملی را با قوانین همسو دانسته و برخی دیگر با اتخاذ مواضع بی‌طرفانه آن را نه قانونی و نه غیر قانونی اعلام کرده‌اند. طبق نظر اول، جاسوسی نه تنها باعث نقض مقررات داخلی آن کشوری که هدف جاسوسی قرار گرفته می‌شود بلکه در حوزه‌ی قواعد بین‌الملل نیز حقوقی مانند تمامیت ارضی و استقلال سیاسی از آن کشور نقض می‌گردد و این اقدام ممکن است به عنوان جرم بین‌المللی در نظر گرفته شود. باید در نظر داشت که قواعد و مقررات بین‌المللی مربوط به جاسوسی در زمان صلح بسیار پیچیده است. جاسوس و جاسوسی از منظر ماده ۲۹ مقررات منضم به کنوانسیون چهارم لاهه در خصوص قوانین و عرف جنگ‌های سرزمینی مصوب ۱۹۰۷ میلادی این چنین تعریف شده است: جاسوس کسی است که به صورت مخفیانه یا تحت عناوین جعلی در محدوده‌ی عملیاتی یک کشور به جمع‌آوری اطلاعات مرتبط با آن کشور و انتقال آن به کشور دیگر اقدام می‌کند

کارائی پهپاد در عملیات جاسوسی و قواعد بکارگیری آن در حقوق بین‌الملل

اگرچه اصطلاح هواپیمای بدون سرنشین یا پهپاد امری نوظهور در ادبیات سیاسی و رسانه‌ای جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود (ضیایی و محمدی مطلق: ۱۳۹۴، ۴۴) اما این اصطلاح با پیشینه‌ای حدود دو قرن، در ادبیات جهان وارد شده است. در ابتدا پهپادها به عنوان هواپیماهای شناسایی مطرح و طراحی شده بودند اما در سال ۲۰۰۲ کشور آمریکا با مجهز کردن پهپادها به موشک، آن‌ها را تبدیل به ابزار جنگی نمود که در خاک کشورهای

افغانستان و پاکستان دست به عملیات می‌زدند. پهپاد را می‌توان یکی از چندین تکنولوژی در عرصه‌های مختلف دانست که همواره مورد استفاده و کاربرد فراوان در حوزه‌های نظامی و غیر نظامی بوده است. اگر بکارگیری پهپادها را در دو دسته‌ی مذکور تبیین نمائیم، باید گفت که پهپادهای نظامی نیز به دو دسته پهپادهای نظامی مسلح و پهپادهای نظامی برای شناسایی و جاسوسی تقسیم می‌شوند (آجیلی و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۳) که نوع دوم این پهپادها یعنی پهپادهای شناسایی و جاسوسی مورد بحث در این مقاله هستند. در واقع پهپادها همان وسائط نقلیه هوایی با نیروی محرکه‌ای هستند که افرادی با عنوان آپراتور یا همان خلبان را با خود حمل نمی‌کنند بلکه به وسیله کنترل زمینی یا هوایی برنامه‌ریزی و هدایت می‌شوند. به همین دلیل به آن‌ها هواپیمای هدایت شونده از راه دور^۱ نیز گفته می‌شود که برای مأموریت‌های شناسایی، فرماندهی، کنترل و فریب، ابزاری پر کاربرد و مفید تلقی می‌شوند (مطاعی و پریانی، ۱۳۹۷: ۳۴). اگر بخواهیم از مزیت‌های راهبردی پهپادها نیز بگوئیم باید به توجیه اقتصادی، رادارگریزی، بدون سرنشین بودن و ریسک پایین در عملیات‌های خطرناک اشاره کرد و همچنین تنوع کاربری آن مثل جاسوسی، نظارت بر عملیات، هدف‌یابی و... که باعث شده این تکنولوژی را در مقیاس بین‌المللی و نیز منطقه‌ای از کارایی قابل توجهی برخوردار نماید (نورمحمدی و اسمعیلی، ۱۳۹۹: ۸۶). به منظور آشنایی بهتر، انواع مختلف پهپاد با در نظر گرفتن کارکردهای متفاوت آن‌ها در جدول ذیل ذکر گردیده‌اند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل ۱- دسته‌بندی پهپادها

البته انواع دسته بندی‌های دیگر نیز برای این هواپیماهای کوچک بدون سرنشین قابل ذکر می‌باشد اما در این مجال با توجه به اهمیت کارکرد پهپادها در امر جاسوسی و کاربرد نظامی آن‌ها، صرفاً به بحث پیرامون این دسته اکتفا گردیده است.

اما پیرامون قواعد بکارگیری پهپاد، آن بخش از حقوق بین‌الملل که قواعد مربوط به پهپادها یا همان هواپیماهای بدون سرنشین را می‌توان در آن جستجو کرد، حقوق بین‌الملل هوایی است که ناظر بر محدوده و قلمرو هوایی قابل پرواز برای هواپیماها است. در واقع حقوق بین‌الملل هوایی با وضع قواعد حقوقی، مقررات عبور و مرور هوایی و بهره برداری از هواپیماها را وضع می‌کند. تدوین قوانین حقوق بین‌الملل هوایی با گزارشی که در سال ۱۹۱۰ میلادی آماده گردید شروع و پس از معاهده پاریس در سال ۱۹۱۹ میلادی که نخستین سند حقوقی لازم الاجرا در زمینه حقوق هوایی است، جریان به انعقاد معاهدات ایبرو امریکن در سال ۱۹۲۶ میلادی و پان امریکن در سال ۱۹۲۸ میلادی رسیده و با معاهده شیکاگو در سال ۱۹۴۴ میلادی و ایجاد سازمان بین‌المللی ایکائو در سال ۱۹۴۷ میلادی به اوج خود دست یافت به نحوی که می‌توان گفت مهمترین سند بین‌المللی حاکم بر فعالیت هوانوردی

کنوانسیون هواپیمایی کشوری بین‌المللی شیکاگو مصوب سال ۱۹۴۴ میلادی است. در معاهده شیکاگو بعد از بیان اصول و قواعد حاکم بر هوانوردی بین‌المللی از جمله مسئله حاکمیت، در بندهای مقدماتی معاهده (بند الف ماده ۳) که به بیان تفاوت بین هواپیماهای دولتی با کشوری پرداخته است مقرر می‌دارد این معاهده فقط مختص هواپیماهای کشوری می‌باشد و شامل هواپیماهای دولتی نمی‌گردد حتی اینکه مالکیت هواپیما و یا اداره شرکت هواپیمایی به وسیله دولت، نقشی در تعیین نوع هواپیما ندارد. ضمناً اینکه این معاهده هواپیمای دولتی را شامل هواپیماهای می‌داند که در سرویس‌های گمرکی یا نظامی بکار می‌روند. در این کنوانسیون پس از بیان یکسری از اصول حاکم بر هوانوردی از جمله اصل حاکمیت، هواپیماهای کشوری و دولتی را از هم تفکیک نموده و دایره شمول خود را فقط به هواپیماهای کشوری تسری داده است نه هواپیماهای دولتی (آجیلی و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۴).

بر اساس ماده ۱ این کنوانسیون، حاکمیت کامل و انحصاری هر کشور بر قلمرو هوایی کشور خود مورد تاکید قرار گرفته است و هر کشوری می‌تواند در خصوص ورود هواپیماهای خارجی به محدوده قلمرو هوایی کشورش تصمیم بگیرد. بر مبنای ماده ۳ کنوانسیون شیکاگو، بدون اجازه‌ی ناشی از توافق خاص، هواپیمای هیچ دولتی بر فراز سرزمین دولت دیگر پرواز نخواهد داشت. از سویی دیگر این کنوانسیون در ماده ۸ خود به مسئله‌ی هواپیماهای بدون سرنشین پرداخته و تصریح نموده که هیچ هواپیمای بدون خلبان، نباید بر فراز کشورهای دیگر پرواز نماید مگر اجازه بر مبنای مقررات بین‌المللی را داشته باشد و کشورهای عضو تعهد می‌نمایند که پرواز هواپیماهای بدون سرنشین در نواحی که برای پرواز هواپیماهای کشوری مجاز است را کنترل نمایند تا برای هواپیماهای کشوری مشکلی پیش نیاید. هرچند که شاید بتوان کاربرد فراگیر پهپادها را به اوایل قرن بیستم برد و اولین کاربردهای پهپاد را در عرصه‌های نظامی و آن هم صرفاً برای شناسایی و نظارت بیان نمود اما جدی‌ترین اقدام در زمینه کاربردها مربوط به دهه ۷۰ میلادی و زمان جنگ ویتنام میباشد که ایالات متحده از پهپادهای سبک برای شناسایی و جاسوسی منطقه دشمن استفاده نموده و البته کارایی خود را به نحو احسن نیز ثابت نمود. همچنین کشورهای منطقه هم به طور گسترده‌ای از این پهپادها استفاده می‌نمایند از استفاده آذربایجان و کردهای عراقی از پهپادهای جاسوسی رژیم صهیونیستی گرفته تا استفاده خود این رژیم از این پهپادها علیه کشورهای منطقه خصوصاً مناطقی از فلسطین و لبنان. علی‌رغم اینکه پهپادها در ابتدا به عنوان هواپیماهای شناسایی طراحی شده بودند اما بعد از سال‌های ۲۰۰۱ و ۲۰۰۲ میلادی ایالات متحده با اضافه نمودن موشک به

سیستم های پهپادی، دست به عملیات در خاک افغانستان و پاکستان زد پهپادها به صورت هواپیماهای بدون سرنشین رزمی نیز شناخته شده و لزوم تفکیک بین این دو مد نظر قرار گرفت.

از این رو، شایعترین استفاده از پهپادها از ابتدای قرن بیست و یک، استفاده از پهپادها با قابلیت حمل موشکها و تبدیل شدن این پرنده‌ها به یک بمب افکن و جنگنده مسلح است. به همین دلیل است که زمانی که نام پهپاد یا هواپیمای بدون سرنشین می‌آید در افکار عمومی و رسانه‌ها منظور پهپادهای رزمی مسلح است و کمتر به انواع دیگر اقبال عمومی نشان داده شده است. در نتیجه برخی کشورها برای کسب وجه مناسب‌تر و ادعای داشتن پهپادهای مسلح، سعی در واردات پهپادها از کشورهای پیشرو نموده و نمونه بارز آن جمهوری آذربایجان می‌باشد که از ابتدا وارد کننده پهپادهای ساخت رژیم صهیونیستی بود و یا برخی کشورها که در پی انعقاد قراردادهایی برای تولید این محصولات به عنوان مونتاژ در خاک خود اقدام نمودند. مثال این مورد کشور عربستان سعودی است که در پی یک قرارداد با چین در سال ۲۰۱۷ میلادی در پی ساخت پهپادهای چینی مسلح بر آمده است. این قرارداد در پی سفر منطقه‌ای پادشاه عربستان به پکن در قالب طرح ۶۵ میلیارد دلاری برای ساخت پهپادهای کشنده چینی که خود کپی برداری از پهپاد پردیتور آمریکایی می‌باشد رخ داده است (سجادی، ۱۳۹۷: ۸۵). این نوع اقدامات برای کشورهایی که در مسیر پیشرفت تکنولوژی ساخت و تولید پهپاد از دیگر کشورها عقب مانده اند و یا اساساً توان رشد و شکوفایی این نوع تکنولوژی در کشورشان وجود ندارد، می‌تواند کمبودهای موجود را جبران و در عرصه بین‌المللی و یا منطقه‌ای برای آن کشور قدرت به ارمغان آورد. هرچند قدرتی که موجبات جنگ افروزی و تجاوز به خاک دیگر کشورها و کشتار مردم بی دفاع را فراهم آورد همان بهتر که بدست نیاید. از آنجایی که پهپادهای دارای قابلیت‌های منحصر به فردی از جمله بدون سرنشین بودن، هزینه پایین و امکان انکار عملیات را دارد، به خوبی زمینه را برای انجام این گونه اقدامات فراهم آورده است (نورمحمدی و اسمعیلی، ۱۳۹۹: ۱۰۲) به همین جهت است که بکارگیری پهپادها به دو دلیل گسترش یافته است اولاً: پهپادها دارای سرنشین نیستند و ریسک از دست دادن نیروی انسانی و تبعات آن از حیث افکار عمومی و غرور ملی برای دولت‌ها وجود ندارد. درواقع، به کارگیری پهپادها عمدتاً برای دولت‌ها با مصونیت سیاسی داخلی و حداقل پاسخگویی بین‌المللی همراه است. ثانیاً: از آنجاکه پهپادها از نظر فیزیکی معمولاً کوچک هستند، در محدوده‌های مناقشه انگیز و یا در حال منازعه، شانس بیشتری برای انجام موفق عملیات و پنهان ماندن دارند؛ لذا

از این حیث پهپادها می‌توانند به عنوان روشی برای اعمال گام به گام اقدامات تهاجمی کوچک برای سنجش و پالس گرفتن و در نتیجه ارزیابی میزان آمادگی و توانایی رقیب به کار گرفته شوند. بنابراین بکارگیری پهپادها برای این دسته کشورها می‌تواند این امکان را فراهم آورد که از مجازات‌های قوانین بین‌المللی ناظر بر جنگ و مخاصمات مسلحانه نیز فرار کنند. نظام بین‌المللی به دلیل پویایی حقوق بین‌الملل دارای پیشرفت و تحول در قانون‌گذاری بوده است، اما نباید میزان ابتلاء و گسترش مسائل و موضوعات حادث شده در سال‌های اخیر که موجب ایجاد تحرک بیش از پیش در حقوق بین‌الملل شده است را نادیده گرفت. موضوعاتی که به اقتضای زمان و روابط بین کشورهای مختلف ایجاد و یا تغییر یافته‌اند. از مهمترین حوزه‌هایی که حقوق بین‌الملل در دهه‌های اخیر با آن درگیر بوده، حقوق بشر است. حقوقی که نه تنها وضع قوانین متعددی را در پی داشته بلکه منجر به منازعات متعدد در خصوص تبیین موانع تحقق آن شده است. در کنار مسئله‌ی حقوق بشر، حقوق حاکمیت‌ها هم از اهمیت بسیاری برخوردار بوده و امروزه نیز به واسطه‌ی اختراعات و تکنولوژی‌های موجود آمده خطر نقض حقوق حاکمیت‌ها بیش از پیش جلوه‌گر شده است. خطری که در جامعه‌ی جهانی و تعاملات بین‌المللی عمدتاً از سوی کشورها و حکومت‌ها نسبت به یکدیگر ظهور پیدا می‌نماید. در ورای روابط دو یا چند سویه بین کشورهای مختلف جهان، موضوعات مورد حمایت حقوق بشر مانند آزادی اطلاعات نیز جایگاه ویژه‌ای به خود اختصاص داده‌اند که عاملی موثر در تحول حقوق بین‌الملل بشر در زمینه‌ی حق دسترسی به اطلاعات می‌باشد.

تجاوز پهپادهای جاسوسی به حریم کشورها و نقض حاکمیت و تمامیت ارضی

در تعریف تجاوز، قطعنامه‌ای در مجمع عمومی سازمان ملل در سال ۱۹۷۴ میلادی تصویب شد که در آن علل و عوامل به وقوع پیوستن یک تجاوز و ویژگی‌های آن را بیان می‌کند. ماده ۱ این قطعنامه در تعریف تجاوز آورده است: تجاوز عبارتست از کاربرد نیروهای مسلح توسط یک دولت علیه حاکمیت، تمامیت ارضی یا استقلال سیاسی دولتی دیگر یا کاربرد آن‌ها به دیگر طرق مغایر با منشور ملل متحد. همانطور که از این تعریف بر می‌آید، هر گاه نیروهای نظامی یک کشور از مرزهای سرزمینی یک کشور دیگر عبور کنند و دست به تحرک بزنند، این یک تجاوز آشکار است. یعنی در واقع مصداق تحقق تجاوز را استفاده از نیروهای نظامی قلمداد می‌کند. در آن برهه زمانی مشخصاً اعلام شد که هر گاه نیروهای نظامی یک دولت به طور فیزیکی از قلمرو مرزی کشور دیگری بگذرند و وارد قلمرو سرزمینی دولت دیگر شوند،

این نوعی تجاوز است که بر مبنای کلیه موارد ذکر شده مخالف صلح و امنیت جهانی می‌باشد. دیوان بین‌المللی دادگستری در ماجرای نیکاراگوئه، صلاحیت انحصاری بر قلمرو هوایی بالای سرزمین را در سطح بین‌المللی به عنوان یک اصل حقوقی پذیرفته شده می‌داند. بنابر نظر دیوان اصل احترام به تمامیت سرزمینی یک دولت، با عبور نمودن غیرمجاز هواپیمای متعلق به دولت‌های دیگر و بهره‌مندی بدون اجازه از حریم هوایی نیز نقض می‌شود (حیدری، ۱۳۹۴: ۵). این یعنی همان اصل حاکمیت و بر همین اساس است که حاکمیت دولتها موجب می‌شود تا هر کشوری قواعد و قوانین حاکم بر بکارگیری و استفاده از پهپادها را در قلمرو خود، بر مبنای خواست و میل خود تعیین کند. اصل احترام به حاکمیت دولتها به استناد منشور سازمان ملل متحد مورد توجه قرار گرفته است. بر مبنای این اصل، بکارگیری پهپاد در قلمرو یک کشور، در چهارچوب حاکمیت دولت از جمله اختیارات آن کشور محسوب می‌شود. به عنوان مثال بکارگیری پهپاد برای حفظ نظم و امنیت عمومی، حفاظت و یا حراست از منابع طبیعی و محیط زیست و یا کنترل و نظارت بر مرزها از وظایف یک دولت است که ریشه در حاکمیت آن دولت دارد (حسینی و دیگران، ۱۳۹۸: ۲۹۲). اگر چه که امروزه قواعد بین‌المللی نظارت‌کننده بر جاسوسی از فضای ماورای جو تا حدودی مشخص است، اما نمی‌توان ابهام موجود در جاسوسی از قلمرو هوایی کشورها به وسیله‌ی هواپیماهای بدون سرنشین را نادیده گرفت. بر اساس بند ج ماده ۳ کنوانسیون شیکاگو، هواپیمای هیچ دولتی اجازه‌ی پرواز بر فراز سرزمین دولت دیگر را بدون اخذ مجوز از طریق توافق خاص نخواهد داشت (ضیایی بیگدلی، ۱۳۹۰: ۳۵۲) همچنین بر مبنای بند الف ماده ۹ کنوانسیون فوق‌الاشاره به دلایل نظامی یا حفاظتی ایجاد مناطق پرواز ممنوع را برای دولتها امکانپذیر شده است و طبق بند ج همان ماده نیز دولتها می‌توانند از هواپیمایی که به مناطق ممنوع یک کشوری وارد شده است بخواهند در همان مکان یا نقطه‌ی تعیین شده‌ی دیگری فرود آید و این امر ناشی از آن است که جاسوسی در برخی نقاط قلمرو هوایی ممنوع می‌باشد. حتی اینکه شیء پرنده خارج از محورهای هوایی تعیین شده برای پرواز هواپیماهای کشوری پرواز کند می‌تواند اماره‌ای بر جاسوسی گمارده شود و موجبات بار شدن مسئولیت بین‌المللی بر دولت صاحب پرچم را فراهم سازد (ضیائی و محمدی مطلق، ۱۳۹۴: ۴۹). در اینجا بررسی دو نمونه در بحث بکارگیری پهپادها برای انجام جاسوسی که پیامد نقض حاکمیت و امنیت ملی را به همراه داشته است، مفید خواهد بود.

نمونه اول: در سالهای اخیر کشور ایالت متحده آمریکا با ارسال چندین فروند هواپیمای بدون سرنشین جاسوسی به قلمرو کشور جمهوری اسلامی ایران، با هدف رصد اطلاعاتی مربوط به بخش های مهم نظامی و تاسیساتی و پایش وضعیت و قدرت جمهوری اسلامی ایران، مرتکب نقض حقوق کشورمان شده است (ضیایی و محمدی مطلق، ۱۳۹۳: ۴۵). به عنوان مثال می توان به تجاوز پهپاد بیگانه آمریکایی به نام RQ-۱۷۰ اشاره کرد که در سال ۱۳۹۰ با قصد جاسوسی وارد مرزهای جمهوری اسلامی ایران شد. ورود این هواپیمای جاسوسی به خاک جمهوری اسلامی ایران بدون توجه به مقررات بین المللی، به نوعی حاکمیت جمهوری اسلامی ایران را نقض و امنیت ملی را به خطر انداخته بود (حسینی و دیگران: ۱۳۹۸، ۲۹۳) در رابطه با ورود هواپیمای جاسوسی آمریکا به محدوده هوایی جمهوری اسلامی ایران و سرنگونی و در اختیار گرفتن آن از سوی نیروهای مسلح باید گفت: ورود هواپیمای جاسوسی آمریکا به محدوده هوایی جمهوری اسلامی ایران بر پایه عهدنامه پاریس و به ویژه اصل حاکمیت کامل کشورها بر قلمرو هوایی خود، نقض حقوق هوایی این کشور و عملی غیرقانونی و تخلف از حقوق بین الملل به شمار می رود. در واقع این کار که بدون اجازه و رضایت جمهوری اسلامی ایران انجام گرفته، تجاوز به حریم هوایی جمهوری اسلامی ایران و یک اقدام خصمانه علیه کشور و نقض قوانین و مقررات بین المللی، به ویژه اصول اساسی منشور سازمان ملل متحد در زمینه صلاحیت انحصاری و حاکمیت ملی کشورها ارزیابی می شود. از سوی دیگر از آنجا که جاسوسی و هر گونه اقدام در زمینه به دست آوردن اطلاعات طبقه بندی شده بدون اجازه و آگاهی صاحب آن، از مصادیق بارز جرایم علیه امنیت ملی به شمار رفته و چون جاسوسی معمولا یک جرم سازمان یافته و در عین حال فراملی است که در آن اطلاعات حیاتی یک کشور از طریق یک نظام سازمان یافته در اختیار کشور یا کشورهای دیگر قرار می گیرد، برای همین ورود هواپیمای شناسایی آمریکا به آسمان جمهوری اسلامی ایران و انجام عملیات جاسوسی، اقدامی علیه امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران تلقی شده است (حیدری، ۱۳۹۴: ۹). بنابراین مطابق پروتکل ها و مقررات بین المللی کشور مورد تهاجم قرار گرفته می تواند برای دفاع از خاک خود اقدام مقابله ای لازم را انجام دهد که در این مورد منجر به سرنگونی و ضبط بقایای پهپاد جاسوسی مهاجم شده است. در جدول ذیل گزارشی از دفعات متعدد نقض حریم سرزمینی جمهوری اسلامی ایران توسط پهپادهای بیگانه ارائه می گردد.

سال وقوع	کشور متجاوز	نوع پهپاد	منطقه	وضعیت
----------	-------------	-----------	-------	-------

انهدام	کاشمر	جاسوسی / لاکهید مارتین آر کیو ۱۷۰	آمریکا	۱۳۹۰
انهدام	خلیج فارس	جاسوسی / اسکن ایگل	آمریکا	۱۳۹۱
انهدام	هرمزگان	جاسوسی / نورثروپ گرمین ام کیو ۴	آمریکا	۱۳۹۸
انهدام	-	جاسوسی / شادو ۲۰۰ (آر کیو ۷)	آمریکا	-
انهدام	-	جاسوسی / پرداتور ام کیو ۱	آمریکا	-

شکل ۲- مشخصات پهپادهای متجاور به قلمرو سرزمین جمهوری اسلامی ایران

نمونه دوم: در سال ۱۹۸۳ میلادی یک هواپیمای غیر نظامی متعلق به کشور کره جنوبی به سمت فضای جو متعلق به دولت اتحاد جماهیر شوروی (سابق) منحرف شد و دولت شوروی نیز به منظور جلوگیری از این ورود غیر قانونی به وسیله‌ی هواپیمای نظامی و با شلیک موشک هواپیمای منحرف شده را ساقط نمود. کره جنوبی در احقاق حقوق خود به اصل امنیت هوانوردی غیر نظامی بین‌المللی استناد جست و طرح دعوای حقوقی را پیگیری نمود. اتحاد جماهیر شوروی در مقابل این چنین ادعا نمود که عملکردش در راستای حفظ امنیت ملی و جلوگیری از جاسوسی در قلمرو هوایی کشورش بوده است. علی‌رغم اینکه سازمان هواپیمایی بین‌المللی در اعلامیه‌ای بیان داشت که بنظر هواپیمای کره‌ای با برنامه از پیش مشخص شده‌ای مانند جاسوسی اقدام به انحراف از کریدور خود ننموده است و چه بسا بکارگیری دولت شوروی از جنگنده نظامی در این شرایط موجب تهدید جدی بر امنیت هوانوردی بین‌المللی شود اما گزارش فنی که از سوی کمیسیون هوانوردی ایکائو بر اساس رفتارهای حرکتی و اوج گیری‌های هواپیمای ساقط شده در مدت رهگیری و حتی قبل از انهدام منتشر شده است فرضیه‌ی جاسوسی و اقدام تجاوزکارانه‌ی هواپیمای کره‌ای را قوت بخشید.

لذا مشکل آنجایی ظهور پیدا می‌کند که در کوتاه مدت، پیشرفت های فناورانه پهپادهای جاسوسی، به دلیل تقویت آگاهی از وضعیت رقبا بخصوص در مناطقی که مناقشات مرزی وجود دارد و کاهش خطرات محاسبه اشتباه و نیز کاهش موقعیت عدم اطمینان اثر مفیدی در ثبات روابط بین دولت‌ها می‌گذارد اما گسترش روزافزون بکارگیری پهپادها توسط دولت‌ها، می‌تواند به افزایش احتمال درگیری بین دولت‌های رقیب منجر شود. چراکه قابلیت‌های تهاجمی، جاسوسی و شناسایی پهپادها به طمع دولت‌ها و دست به اقدامات پریسک تری علیه رقیب

مانند جاسوسی از تأسیسات نظامی یا هسته ای منجر می شود. در این وضعیت ممکن است فعالیت این پهپادها به عنوان پهپادهای مسلح یا به عنوان یک حمله پهپادی در نظر گرفته شود و درنهایت به یک درگیری نظامی بینجامد. بنابراین، توسعه روزافزون پهپادهای جاسوسی و شناسایی و تقویت این فرضیه برای دولت ها که رقیب می تواند با سامانه های پهپادی پیشرفته اطلاعات مهمی به دست آورد، دولت ها را مجبور به اتخاذ اقدامات متقابل مانند تقویت امنیت تأسیسات نظامی و مکان های حساس و وسعت بخشیدن به تعریف عملیاتی اقدامات تهاجمی می کند که درنهایت به ابهام و عدم اطمینان بیشتر منجر شود و این تناقضی است که پهپادهای نظارتی برای روابط بین دولت ها به وجود می آورد. (نورمحمدی و اسمعیلی، ۱۳۹۹: ۹۸-۹۷). بنابر آنچه گفته شد، اولاً مطابق اصول حقوق بین الملل و احترام به حاکمیت و تمامیت ارضی کشورها، نباید هیچ گونه تجاوز به مرزهای هوایی یک کشور توسط هواپیماهای بدون سرنشین به منظور کسب اطلاعات و یا جاسوسی صورت پذیرد و دوماً در صورت نقض حریم هوایی و تجاوز پهپادها به حریم یک کشور و نقض حاکمیت ملی، موجبات نقض حقوق بین الملل را فراهم نموده و مسئولیت کشور متخاصم را به همراه دارد.

مسئولیت بین المللی دولت ها در قبال استفاده از پهپاد جاسوسی

همانطور که پیشتر بدان اشاره شد شاید بتوان گفت اولین رخداد بعد از ورود هواپیماهای بدون سرنشین به سرزمین کشورها، تحقق عمل تجاوز و نقض حریم هوایی آن کشور می باشد و در صورتی که ورود هواپیماهای بدون سرنشین به داخل مرزهای یک کشور با هدف اقدامات جنگی و نظامی باشد، فعالیت پهپاد راه را برای انجام جرائم جنگی مسطح نموده و مقدمات حملات نظامی را فراهم می آورد. در این صورت جرم تجاوز هرچند که با جرائم داخل در صلاحیت دیوان بین المللی کیفری مانند جنایت جنگی، جنایت علیه بشریت و یا نسل کشی تفاوت دارد اما می تواند مقدمه ای برای شکل گیری این جرائم باشد و ورود پهپادها به خاک یک کشور و نقض حریم هوایی آن کشور به استناد قوانین بین المللی از جمله بند ۴ ماده ۲ منشور سازمان ملل متحد و مواد ۱ تا ۴ قطعنامه سال ۱۹۷۴ میلادی جرم تلقی شده و بنظر می رسد بر اساس ماده ۲۵ اساسنامه دیوان بین المللی کیفری امکان طرح دعوی کیفری علیه کشور متجاوز فراهم باشد (مکرمی قرطاول و رنجبریان، ۱۳۹۶: ۳۱۳). در مورد حقوق هوا نیز، بارزترین اصل جهانی شناسایی شده در این حوزه، حاکمیت انحصاری و کامل هر کشوری بر حریم هوایی قلمرو آن کشور است. بنابراین قلمرو یک کشور نه تنها شامل سرزمین

و آبهای سرزمینی آن بلکه شامل لایه‌ای از هوا که بر فراز قلمرو زمینی و آبی آن قرار دارد، می‌گردد.

تدوین نظام حقوقی حاکم بر هوا پس از پایان جنگ اول جهانی مورد توجه کشورها قرار گرفت و عهدنامه ۱۹۱۹ میلادی پاریس و پروتکل اصلاحی ۱۹۲۹ میلادی آن درباره هواپیماهای دولتی به تصویب رسید. در واقع عهدنامه پاریس، نخستین معاهده بین‌المللی درباره هوانوردی بوده و شامل چند اصل مانند حاکمیت کامل کشور بر قلمرو هوایی خود، اصل آزادی عبور و مرور در فضای بالای دریای آزاد، قبول اصل عبور بی‌ضرر در زمان صلح برای هواپیماهای غیر نظامی و ممنوعیت کشور متعاقد در انعقاد معاهده با کشورهای غیر متعهد بود. اما از آنجا که این معاهده با انتقادات بسیاری در زمینه محدود بودن معاهده به کشورهای متعاقد و زمان صلح و دادن امتیاز به دولتهای بزرگ فاتح جنگ روبرو شد، پروتکل اصلاحی آن در سال ۱۹۲۹ میلادی مصوب شد که به موجب آن، آزادی الحاقی کشورها، حق انعقاد معاهده کشورهای متعاقد یا غیر متعاقد به شرط عدم لطمه به حقوق کشورهای عضو و مغایرت نداشتن با عهدنامه پاریس، حذف امتیازات دولتهای بزرگ و اعمال اصل مساوات پذیرفته شد (حیدری، ۱۳۹۴: ۹). از این رو ماده‌ی ۱ کنوانسیون پاریس، حاکمیت مطلق و انحصاری دولت‌ها را بر قلمرو هوایی مافوق سرزمین و آبهای سرزمینی‌شان مورد تأیید قرار داده است. کنوانسیون شیکاگو مورخ ۷ دسامبر ۱۹۴۴ میلادی هم این اصل را مورد تأیید قرار می‌دهد. ماده‌ی ۲ کنوانسیون ۱۹۵۸ میلادی ژنو نیز مقرر می‌دارد که حق حاکمیت یاد شده شامل فضای فوقانی دریای سرزمینی، کف و زیر کف آن نیز می‌شود. لذا اگر هواپیمای بدون سرنشین بدون اجازه وارد حریم هوایی یک کشور شود، چنین هواپیمایی را می‌توان به منظور شناسایی متوقف کرد و آن را وادار به ترک حریم هوایی از طریق یک مسیر هوایی مشخص کرد و به منظور تحقیقات یا تعقیب قضایی برای فرود هدایت کرد. بر این مبنا هیچ یک از هواپیماهای دولتی حق ندارند بدون تحصیل اجازه از راه عقد قرارداد یا غیره و عدم رعایت مفاد و شرایط آن بر فراز خاک کشور دیگر پرواز کنند یا در آن فرود آیند. پس عدم کسب جواز ورود به قلمرو هوایی کشورها، نقض حریم هوایی آن کشور و نقض جدی حقوق بین‌الملل محسوب می‌گردد.

در واقع ورود هواپیماهای بدون سرنشین مورد بحث در این مقاله به محدوده‌ی جغرافیایی و یا مرز هوایی یک کشور، با توجه به اینکه که بدون اخذ هرگونه رضایت قبلی و یا اجازه از آن کشور انجام شده و از آنجائی که مأموریت این هواپیما جاسوسی بوده، دولتی که از این

طریق تمامیت ارضی و حاکمیت سیاسی آن نقض و مورد تجاوز واقع شده است می‌تواند این اقدام را مشمول مفاد بند ۴ ماده ۲ منشور سازمان ملل متحد در خصوص ضرورت احترام به تمامیت ارضی و استقلال سیاسی بداند و نقض حاکمیت ملی خود تلقی نماید. بنابراین در صورت لزوم با طرح دعوی در دیوان بین‌المللی دادگستری به عنوان مسئول رسیدگی به اختلافات کشورها در زمینه هر گونه نقض حقوق بین‌الملل می‌تواند اقدام نماید. همچنین در همین ارتباط کشور مود تجاوز قرار گرفته می‌تواند به دلیل نقض حقوق مشروع خود، با به کارگیری روش‌های دیپلماتیک، توجه دولت کشور متجاوز را به مسئولیت خود در زمینه رعایت اصل حسن همجواری و استفاده نکردن از خاک کشورش به منظور اقدام علیه حاکمیت و منافعش جلب کند (حیدری، ۱۳۹۴: ۹). البته از آنجایی که شورای امنیت سازمان ملل به عنوان رکن اصلی و مهم سازمان ملل برای ایجاد صلح و امنیت در جهان وظیفه دارد نیز می‌تواند مرجع طرح شکایت و دادخواهی برای کشور مورد تجاوز قرار گرفته باشد. هرچند که این موضوع نافی صلاحیت ذاتی شورای برای رسیدگی به این موارد نیست یعنی چه کشور مورد تجاوز قرار گرفته اقدام به طرح شکایت بکند و چه این کار را نکند، شورای امنیت موظف است به منظور حفظ صلح و امنیت بین‌المللی با اقدامات متجاوزانه‌ی کشورها علیه یکدیگر برخورد مناسب در قالب صدور قطعنامه و یا توصیه نامه را داشته باشد.

نتیجه گیری

امروزه کشورهای جهان برای رقابت و فائق آمدن بر یکدیگر از ابزارهای متعدد و روزآمد بهره‌مند می‌شوند. عرصه‌ی جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های محرمانه از وضعیت اقتصادی، سیاسی، نظامی، جغرافیایی و... کشورها می‌تواند کمک قابل توجهی به این برتری نماید. با ظهور تکنولوژی‌های نوین برای کسب و انتقال اطلاعات دریچه‌ی جدیدی به این عرصه‌ی رقابتی گشوده شده است. پهناده‌ها از کارآمدترین این تکنولوژی‌ها و ابزارها هستند که علی‌رغم استفاده‌های نظامی و تسلیحاتی، برای جاسوسی نیز کارائی بسزائی دارند. در نتیجه این امر باعث تسهیل و گسترش جاسوسی کشورها علیه یکدیگر شده است. هرچند که در اسناد

حقوقی بین‌المللی تعریف دقیق و روشنی از جرم جاسوسی ارائه نگردیده است و نهایتاً در منابع بین‌المللی مباحثی پیرامون جاسوسی در دو زمان مختلف صلح و جنگ مورد اشاره واقع شده است اما با توجه به اصول مسلم حقوق بین‌الملل از جمله اصل حاکمیت دولت‌ها، اصل احترام به تمامیت ارضی، اصل عدم تجاوز به حریم کشورها (زمینی، هوایی و دریایی) و اسناد حقوقی بین‌المللی مانند کنوانسیون سال ۱۹۱۹ پاریس که بر حاکمیت مطلق و انحصاری دولت‌ها نسبت به قلمرو هوایی مافوق سرزمین و آب‌های سرزمینی‌شان اشاره نموده و همچنین کنوانسیون شیکاگو مورخ ۷ دسامبر ۱۹۴۴ و کنوانسیون ۱۹۵۸ ژنو، پرواضح است که هرگونه ورود هواپیماهای بدون سرنشین به محدوده جغرافیایی و خاک کشورها بدون اخذ اجازه و رضایت قبلی، به منزله‌ی تجاوز به حریم هوایی و نقض امنیت ملی، تمامیت ارضی و حاکمیت سیاسی کشور مورد تجاوز قرار گرفته، است. حال اگر این تجاوز به حریم هوایی و خاک یک کشور به قصد جاسوسی و کسب اخبار و اطلاعات باشد با دو واقعه‌ی حقوقی مواجه هستیم. یکی ورود غیر مجاز به خاک یک کشور و نقض تمامیت ارضی و حاکمیت آن کشور و دیگری جاسوسی و کسب بدون اجازه‌ی اطلاعات از داخل آن کشور که هر دو این موارد جرائم بین‌المللی محسوب شده و امکان پیگیری دیپلماتیک و حقوقی را دارد. مراجع ذیصلاحی که می‌توانند در صورت اقدامات متجاوزانه‌ی یک کشور با بکارگیری پهپادهای جاسوسی علیه کشور دیگر وارد به رسیدگی شوند شورای امنیت سازمان ملل، دیوان بین‌المللی کیفری (در صورت بروز جرائم کیفری متصل به اقدامات جاسوسی) و دیوان بین‌المللی دادگستری و حتی دیوان دائمی داوری بین‌المللی هستند که در برخی از آن‌ها با رضایت طرفین و در برخی دیگر بدون رضایت طرفین هم امکان دادرسی و رسیدگی وجود دارد. شایان ذکر است وجود حق اعتراض و شکایت حقوقی برای کشور مورد تجاوز نافی دفاع مشروع و اقدام به انهدام پهپادهای جاسوسی که وارد مرز جغرافیایی آن کشور شده‌اند نیست و در صورت انهدام پهپاد، کشور فرستنده نه تنها باید مسئولیت خود را در قبال نقض اصول حقوق بین‌الملل را بپذیرد بلکه بنظر می‌رسد حقی برای استرداد پهپاد منهدم شده نیز برای آن کشور متصور نیست. چرا که علاوه بر ورود غیر مجاز، اقدام به جاسوسی در کارنامه‌ی آن پهپاد وجود دارد که همگی دلالت بر نقض قوانین بین‌المللی دارند.

پیشنهادات:

ایجاد اتحادیه‌ی منطقه‌ای، فرمانطقه‌ای یا جهانی به منظور ساماندهی بکارگیری پهپاد و ایجاد رویه‌ی واحد در برخورد با حملات جاسوسی پهپادها خصوصاً در بین قاره‌ی آسیا که بیش از دیگر کشورها هدف عملیات جاسوسی توسط پهپادها هستند.

تبیین جایگاه و رتبه‌بندی اصول حقوق بین الملل مانند: آزادی اطلاعات، حاکمیت دولت-ها، تمامیت ارضی، خلل ناپذیری مرزها و اهمیت اولویت پذیری آن‌ها نسبت به یکدیگر توسط سازمان‌های بین‌المللی مانند سازمان ملل متحد.

ایجاد سازوکار مناسب به منظور طرح دعاوی حقوقی و کیفری در محاکم بین‌المللی مانند دیوان بین‌المللی دادگستری توسط کشورهای قربانی تجاوز پهپادی به منظور اخذ غرامت و مجازات کیفری کشورهای که اقدام به جاسوسی می‌نمایند.

جرم انگاری کیفری با ضمانت اجرای قوی و موثر توسط نهادهای بین‌المللی در خصوص تجاوز پهپادهای جاسوسی به مرز هوایی کشورها و نقض تمامیت ارضی آن‌ها.

تصویب قوانین داخلی مرتبط با امکان طرح دعوا توسط نهادهای امنیتی و نظامی علیه کشور صاحب پهپاد در محاکم داخلی و صدور احکام پرداخت غرامت علیه کشور متجاوز.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

منابع فارسی:

آجیلی هادی، سجادی سیدمحسن، کرمی منیره. (۱۳۹۸)، «بررسی جایگاه پهپاد در حقوق بین الملل» فصلنامه روابط بین الملل، شماره ۴۵

رحمدل، منصور. (۱۳۹۴)، «جاسوسی و خیانت به کشور» فصلنامه تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌المللی، شماره ۲۸

زارع محسن، قره باغی ونوس. (۱۳۹۴)، «تعارض میان جاسوسی و آزادی اطلاعات از منظر حقوق بین‌الملل بشر» فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، شماره ۴.

سجادی، سید محسن. (۱۳۹۷)، « نقش MTCR بر صادرات و کاربرد پهپادها و تأثیر آن بر امنیت جمهوری اسلامی ایران » فصلنامه اختصاصی پژوهشنامه اندیشه معاصر، شماره ۱.

شهرام نیا، سید امیر مسعود، ابراهیمی علی، بلباسی میثم (۱۳۹۱)، واکاوی مفهومی قدرت نرم راهکار (فرصت) های ایران در قبال آن، مجله دانش سیاسی و بین الملل، شماره ۳

حیدری، سید عادل. (۱۳۹۴)، «بررسی تعرض پهپادهای جاسوسی به حریم دیگر کشورها از دیدگاه حقوق بین الملل با تاکید بر تعرض پهپاد آمریکایی به حریم ایران» کنفرانس بین المللی مدیریت و علوم اجتماعی.

حسینی سید محمد، محمدی مهرداد، مکرمی قرطاول یاسر. (۱۳۹۸)، « تأملی بر وضعیت حقوقی به کارگیری پهپاد علیه تروریسم » فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، شماره ۱.

ضیایی سید یاسر، محمدی مطلق علیرضا. (۱۳۹۴)، «ورود پهپادهای جاسوسی به قلمرو هوایی ایران از منظر حقوق بین الملل» مطالعات راهبردی، شماره ۷۶.

مطاعی مسعود، پریانی محسن. (۱۳۹۷)، «تبیین چگونگی به کارگیری پهپاد جهت جمع آوری اطلاعات از صحنه نبرد در یگانهای رزمی نزاچا» فصلنامه علوم و فنون نظامی، شماره ۵۴.

مکرمی قرطاول یاسر، رنجبریان امیرحسین. (۱۳۹۶)، «نقض حریم هوایی کشورها از طریق پهپادهای امریکایی (مطالعه موردی: پاکستان)» مطالعات حقوق عمومی (حقوق)، شماره ۲.

منصورزاده بردجی، محمد (۱۳۹۹)، «بمباران مناطق پاکستان از سوی پهپادهای آمریکا از منظر حقوق بین الملل کیفری» پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قشم.

نورمحمدی مرتضی، اسمعیلی مرتضی. (۱۳۹۹)، «پهپادهای مسلح؛ چالشی نوین برای امنیت بین المللی و منطقه ای» سیاست دفاعی، شماره ۱۱۳.

نای، جوزف، (۱۳۹۲)؛ آینده ی قدرت، ترجمه احمد عزیزی، تهران: نشر نی

منابع انگلیسی:

Boyle, Michael J, (۲۰۱۵). "The Race for Drones", Orbis, ۵۹(۱): ۷۶-۹۴.

Forcese, Craig (۲۰۱۱) "Spies without Borders: International Law and Intelligence Collection", Journal of security law & policy, Vol. ۵:۱۷۹

Harrison, Glennon J, (۲۰۱۳). “Unmanned Aircraft Systems: Manufacturing Trends”, Congressional Research Service, Jan. ۳۰.

Rogers, Paul (۲۰۱۲), The Potential For Israeli Military Action Against Iran’s nuclear Facilities, International Security Monthly Briefing, Oxford Research Group

Valavanis, K., & Vachtsevanos, G. (۲۰۱۵). Handbook of unmanned aerial vehicles. New york: Springer.

Zaloga, Steven J., et. al, (۲۰۱۹), “World Military Unmanned Aerial Vehicle Systems: ۲۰۱۹/۲۰۲۰ MARKET PROFILE AND FORECAST”, Teal Group Corporation

Transfer of information and violation of national security by using spy drones; From the point of view of international law

Authors:

Mahmoud Golestani, Masoud Mazaheri

Abstract

The present article examines the issue of violation of territorial integrity and endangering national security by spy drones in order to transmit information, from the perspective of international law. Just as the principle of freedom of information and the right of access to it is very important, other principles of international law such as sovereignty and territorial integrity, security and independence of nations, etc. are also very important. As much as international law protects freedom of information, it also supports the sovereignty and independence of nations, and if an issue violates the territorial integrity of nations, it is considered a violation of international law. Now, if a country uses the drone to obtain information from another country's geographical area under the pretext of freedom of information, it has committed an act of espionage in violation of international law and should be punished. The aim of this study was to express the dimensions of violations of international laws on freedom of information by spy drones in a descriptive-analytical manner and using the collection of "library" and "documentary" data. The results of the research show that obtaining the consent of countries to enter their borders is irreplaceable and if a spy drone enters the borders of a country without permission, it will be described as a violation of sovereignty and territorial sovereignty.

Key words: Soft power; Hard power, National Security, Data transfer.
Spy